

УДК 159.922.76-056.26:159.952-057.874

ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ВАДАМИ ЗОРУ

Коць М.О., к. психол. н., доцент
кафедри педагогічної та вікової психології

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано та здійснено емпіричне дослідження уваги молодших школярів навчально-реабілітаційного центру, які мають вади зору. Обґрунтовано актуальність дослідження уваги молодших школярів із вадами зору у психології. Емпірично доведено, що ці учні володіють високим рівнем об'єму та концентрації уваги та рівнем стійкості уваги вище середнього. Молодший шкільний вік є сприятливим для розвитку властивостей уваги школярів із вадами зору.

Ключові слова: молодший школяр, увага, вади зору.

В статье проанализированы результаты эмпирического исследования внимания младших школьников учебно-реабилитационного центра с недостатками зрения. Обоснована актуальность исследования внимания младших школьников с нарушениями зрения в психологии. Эмпирически доказано, что исследуемые обладают высоким уровнем объема и концентрации внимания и уровнем устойчивости внимания выше среднего. Младший школьный возраст является благоприятным для развития свойств внимания учащихся с нарушениями зрения.

Ключевые слова: младший школьник, внимание, недостатки зрения.

Kots M.O. PSYCHOLOGICAL SPECIFICITY OF ATTENTION AMONG JUNIOR PUPILS WITH VISUAL DEFECTS

The article analyzes and presents empirical research of attention among junior pupils with vision defects who study in educational-rehabilitation center. The topicality of research of attention among junior pupils with visual defects in psychology is proved. It was empirically proved that pupils under studying have high volume and concentration level and above average level of attention stability. Junior age is favorable for attention development among students with visual defects.

Key words: junior pupil, attention, visual defects.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільних та економіко-технологічних процесів ставить високі вимоги щодо ефективності засвоєння інформації.

Важливу роль у засвоєнні нової інформації відіграє така психічна структура, як увага. Вона займає ключове місце серед інших психічних процесів, оскільки жоден із них не можливий без її участі [1; 2; 3; 4; 5; 9; 13 та ін.]. Ключовим елементом функціонування уваги є інтерес до предмету уваги [8, с. 148]. Доки цей інтерес присутній, доти увага зосереджена на ньому. Як тільки з'являється інший об'єкт, предмет, заняття, що цікавить, увага переключається на нього. Основним завдання підвищення уважності є формування зацікавленості певним процесом [7, с. 175]. Особливо це стає актуальним для дітей початкової школи.

Разом із тим за останні роки відзначається тривожна тенденція зростання кількості дітей з відхиленнями у фізичному та психічному здоров'ї, що зумовлюються біологічними, екологічними, соціально-психологічними й іншими чинниками, а також їх поєднанням [13, с. 196].

Суспільство ставить нові вимоги до навчання дітей, що помітно навіть на прикла-

ді навчальних програм цієї ланки освіти. Складність матеріалу постійно зростає, проте існує проблема розвитку зацікавленості дітей навчальним матеріалом. Через підвищені вимоги, складність, збільшений об'єм навчального матеріалу та, часто, недостатній рівень дошкільного навчання у дітей спостерігаються проблеми у засвоєнні нового матеріалу. Однією із таких причин може виступати наявність вади фізичного розвитку. Згідно зі статистичними даними, приблизно 500 млн. осіб у всьому світі відносяться до категорії осіб з обмеженими можливостями, із яких більше ніж у 1/3 осіб виявлені проблеми зору. Зір є основним органом взаємодії із зовнішнім світом. Загальновідомо, що для осіб із вадами зору властиве заміщення іншими сенсорними системами (слух, дотик, нюх), проте для таких людей, навіть при використанні інших систем, залишається величезне поле інформації, яка перебуває поза увагою [9].

Психіка сліпих та слабо зрячих людей загалом не відрізняється від психіки здорових людей, проте вона має деякі особливості, зважаючи на те, що основну частину інформації людина отримує за допомогою зорового аналізатора. Часткова чи повна втрата

здатності до зорового сприйняття оточуючого світу призводить до того, що людина, у першу чергу, знижує свою активність. А.Г. Литвак пояснює це тим, що розвиток активності залежить не лише від можливостей задоволення потреби в отриманні інформації про об'єкти оточуючого світу, але й від зовнішніх впливів на людину зі зниженим зором, особливо для сліпих дітей, у яких обмеження зорових функцій перешкоджає можливості переміщення в просторі [6].

Л.І. Сонцева, досліджуючи особливості слабозорих та сліпих дітей, вказує на те, що зниження їх загального розвитку викликане меншим та біднішим запасом уявлень, недостатньою тренуваністю рухової сфери, обмеженістю засвоєння простору, а найголовніше – меншою активністю при пізнанні оточуючого світу [10; 11].

Процес реабілітації та інтеграції слабозорих дітей у суспільство, з його технічними особливостями, потребує від них більшої самостійності та активності, що пов'язано з розвитком таких якостей, як довільність організації діяльності, стійкість та інтенсивність діяльності, широта об'єму уваги, вміння розподіляти та переключати увагу в залежності від умов та вимог діяльності. Розвиток уваги дітей з вадами зору передбачає формування вольових, інтелектуальних та емоційних властивостей особистості в умовах активної діяльності та здійснюється у відповідності з тими ж закономірностями, що й у здорових дітей [12]. Розвиток уваги стає можливим лише в умовах включення цих дітей до діяльності.

Одним із важливих напрямків розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку з вадами зору є використання поєднання слухових та тактильних відчуттів. При вдалому поєднанні характеристик предмету, які отримуються за допомогою цих сенсорних органів, відбувається поєднання інформації від тактильних та слухових органів відчуттів та покращується процес формування уваги. При цьому розвиток уваги дітей даної категорії є дещо уповільненим. Такі її характеристики, як інтенсивність, стійкість, об'єм із віком збільшується, та на кінець молодшого шкільного віку формується ґрунт до керування увагою [2].

Дослідження проблем молодших школярів із вадами зору у психології набуває вагомої актуальності, проте наявні наукові праці концентруються значною мірою на проблемах зорового сприймання, координації рухів, орієнтування в просторі. Вивчення ж проблем уваги в цьому віці є недостатнім.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні

та емпіричному дослідженні психологічних особливостей уваги дітей молодшого шкільного віку з вадами зору.

У роботі використано наступні методи дослідження: методика діагностики концентрації уваги П'єрона-Рузена, коректурна проба Бурдона.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні брали участь учні 2-4 класів із вадами зору (n=33) Луцького навчально-реабілітаційного центру для дітей віком від 7 до 12 років.

У процесі організації дослідження було враховано, що стимульний роздатковий матеріал для досліджуваних повинен бути чітким, чорнило – насиченим, символи і літери повинні бути великими, щоб досліджувані могли їх розгледіти. Крім того, завдяки проведеному пілотажному дослідженню було виявлено ще одну особливість, яка полягає в тому, що діти не змогли опрацювати завдання на визначений час. Для виконання цього завдання потрібно було більше часу, ніж встановлено в умовах обраних методик, саме тому визначити за отриманими результатами швидкість довільної уваги ми не змогли. На інші показники уваги такий чинник не вплинув.

Результати діагностики особливостей уваги, представлені на **рис. 1**, свідчать про те, що для досліджуваних дітей з вадами зору властивими є рівень стійкості уваги вище середнього, високий рівень об'єму та концентрації уваги. Тобто, для досліджуваних молодших школярів, за відсутності часових обмежень, властивим є високий об'єм уваги (95%). При цьому варто зазначити і про їхню високу витривалість під час виконання поставлених завдань: так як час не був обмеженим, то діти могли переглянути всі символи або ж, стомившись, переглянути лише їх частину, вибір етапу завершення виконання завдання був за самою дитиною. Зважаючи на те, що більшість дітей все ж переглянула усі представлені символи, ми можемо стверджувати про наявність значного інтересу до виконаного завдання, високого об'єму уваги та силу волі, яка є важливим складником процесу уваги.

Зважаючи на показник стійкості уваги (72%), ми можемо стверджувати, що для досліджуваних школярів властивою є низька втомлюваність під час виконання завдання та значні вміння у розвитку особливостей протягом тривалого періоду часу зберігати стан уваги на якомусь об'єкті, предметі діяльності, при цьому не відволікаючись і не послаблюючи загальний рівень уваги.

Концентрація уваги учнів перебуває на високому рівні вираження (82%). Це свід-

чить про те, що для учнів властивий високий рівень здатності зосереджуватись на одних об'єктах, відволікаючись від інших.

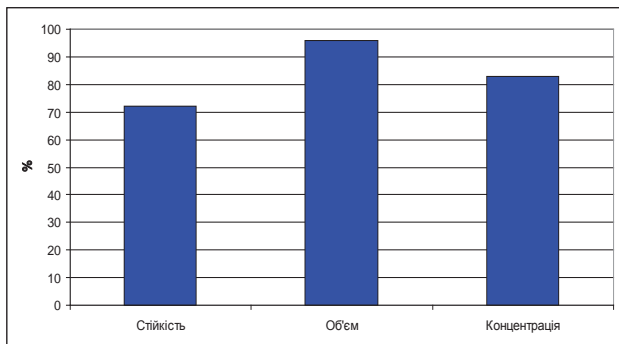

Рис. 1. Відсотковий розподіл результатів дослідження психологічних особливостей уваги молодших школярів із вадами зору

Наступним кроком аналізу отриманих результатів було визначення динаміки розвитку властивостей уваги молодших школярів із вадами зору з 2, 3 та 4 класів. Отримані результати представлені на рис. 2–4.

Як видно з **рис. 2**, в учнів 2 класу виявлено динаміку підвищення рівня стійкості уваги. У результаті виконання двох послідовних серій завдань, в учнів цієї групи виявлено покращення рівня уваги (62 – перша серія, 72 – друга серія завдань), що може свідчити про швидку навчуваність другокласників у процесі виконання завдань та про хороший рівень здатності до підтримки активного стану уваги, незначну втомлюваність, здатність до зосередження на необхідному матеріалі.

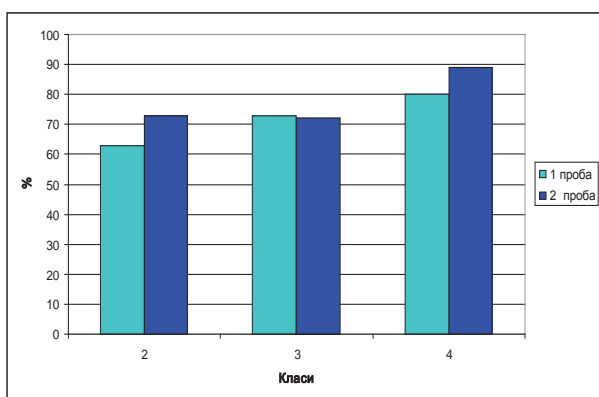

Рис. 2. Відсотковий розподіл результатів дослідження стійкості уваги молодших школярів 2, 3 та 4 класів із вадами зору

Для молодших школярів із вадами зору, які навчаються у третьому класі, властивим є вищий рівень стійкості, у порівнянні зі шко-

лярами-другокласниками. Для третьокласників властивими є менші коливання уваги, оскільки першу та другу серію завдання вони виконали практично майже на однаковому рівні (перша проба – 72%, друга спроба – 71%). При виконанні завдань другої проби виявлено незначні коливання стійкості уваги в напрямку зниження.

У порівнянні з двома попередніми групами досліджуваних, для молодших школярів, які навчаються у четвертому класі, властивим є значно вищий рівень стійкості уваги. Як видно з рис. 2, саме в цієї групи досліджуваних продемонстровано високий рівень розвитку уваги, а саме її стійкості. Виявлено також значні коливання уваги в напрямку її підвищення (перша проба – 80%, друга проба – 89%), що може свідчити про значний рівень навчуваності при виконанні завдань та про здатність до максимального зосередження на виконуваному завданні, за високої здатності до ігнорування сторонніх впливів. Ще це може свідчити про значний рівень вольових зусиль, спрямованих на виконання поставлених завдань.

Отримані результати підтверджують той факт, що увага, у даному випадку, стійкість уваги, є характеристикою, яка розвивається впродовж молодшого шкільного віку. Важливим моментом виявилось те, що на протигагу теоретичним даним про те, що для дітей молодшого шкільного віку з вадами зору властивим є низький рівень стійкості уваги, у результаті нашого дослідження виявлено наступний факт: для дітей молодшого шкільного віку з вадами зору властивим є вище середнього та середній рівень стійкості уваги.

Розглянемо за таким же сценарієм результати, отримані при діагностиці інших характеристик уваги.

Згідно з **рис. 3**, об'єм уваги, тобто кількість елементів, які досліджувані зуміли опрацювати, є досить високим. Важливим фактом, як згадувалось раніше, є те, що при роботі з вибіркою досліджуваних ми не встановлювали часові інтервали виконання роботи, тому, крім об'єму уваги, ми зуміли діагностувати й рівень вольових зусиль, докладених учнями для опрацювання стимульного матеріалу. Як видно з рисунку, об'єм опрацьованих символів є високим в усіх досліджуваних. Проте, усе ж дещо нижчим він виявився у досліджуваних 2 класу (95% опрацьованого матеріалу). В учнів 3 та 4 класу отримані результати знаходяться на вищому рівні (97% опрацьованого матеріалу), що може свідчити про динаміку розвитку об'єму уваги в молодших школярів у процесі навчання в початковій школі.

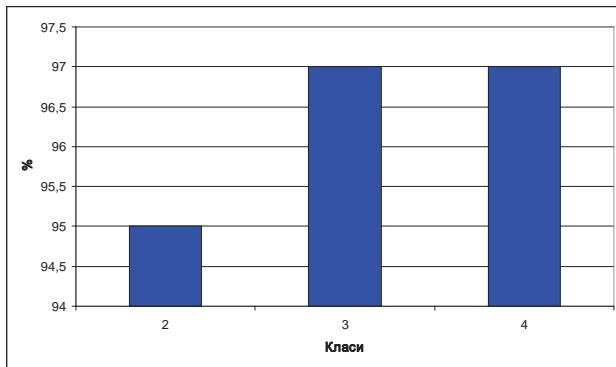

Рис. 3. Відсотковий розподіл результатів дослідження об'єму уваги молодших школярів 2, 3 та 4 класів із вадами зору

При аналізі концентрації уваги досліджуваних молодших школярів із вадами зору ми виявили дещо відмінні результати від результатів, отриманих за характеристиками об'єму та стійкості уваги. Як видно із **рис. 4**, концентрація уваги учнів 2 класу є дещо вищою, ніж вираження цієї характеристики в учнів 3 класу. У той час, як для другокласників із вадами зору виявлений високий рівень розвитку концентрації уваги (83%), для учнів-третьокласників цей рівень є нижчим (82%). Проте, картина знову змінюється при переході до учнів четвертого класу. У них стійкість уваги знову підвищується до рівня 84%. Отриманий результат варто перевірити у наступних дослідженнях. Якщо результат підтвердиться, то з часом можливим стане визначення причин такої динаміки в молодших школярів із вадами зору.

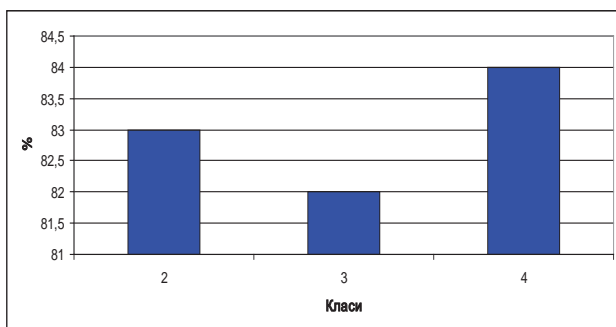

Рис. 4. Відсотковий розподіл результатів дослідження концентрації уваги молодших школярів 2, 3 та 4 класів із вадами зору

Отже, за результатами проведеного емпіричного дослідження специфіки уваги молодших школярів з вадами зору визначено наступне:

– молодші школярі з вадами зору володіють високим рівнем об'єму та концентрації уваги та рівнем вище середнього стійкості уваги;

– динамічного розвитку набуває стійкість уваги молодших школярів із вадами зору. Від рівня вище середнього в другому класі, стійкість уваги розвивається до високого рівня у четвертому класі. Така ж динаміка спостерігається і стосовно об'єму уваги;

– динаміка розвитку концентрації уваги є дещо відмінною від попередніх характеристик. Так, у досліджуваних третьокласників виявлено нижчий рівень розвитку концентрації уваги, порівняно з другокласниками. В учнів четвертого класу концентрація уваги знову підвищується;

– молодший шкільний вік є сприятливим для розвитку властивостей уваги школярів із вадами зору.

Висновки. Ефективність процесів реабілітації та інтеграції дітей із вадами психофізичного розвитку в суспільство потребує від них більшої самостійності та активності, що вимагають розвитку таких якостей, як довільність, стійкість організації діяльності, а також низки показників уваги, в залежності від умов та вимог діяльності.

Увага молодших школярів посідає ключове місце серед психічних процесів, оскільки жоден із них не можливий без її участі. Ключовим елементом функціонування уваги є інтерес до предмету уваги.

За результатами емпіричного дослідження визначено, що більшість дітей із вадами зору можуть зосередитись і сконцентруватись на певному предметі протягом тривалого часу, третині зробити це значно складніше.

Перспективи подальшого вивчення окресленої проблематики ми вбачаємо у значному збільшенні чисельності вибірки емпіричного дослідження та розробки психолого-педагогічних засад корекційної роботи, яка могла б використовуватись практичними психологами та вчителями початкових класів у процесі засвоєння знань дітьми з вадами зору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков: учеб. пособ. [2-е изд., перераб.] / В.А. Аверин. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 1998. – 370 с.
2. Запорожец А.В. О психологии детей раннего и дошкольного возраста / А.В. Запорожец. – М.: Просвещение, 1969. – 233 с.
3. Коць М.О. Психологічні особливості уваги дітей молодшого шкільного віку з вадами зору / М.О. Коць, А.В. Божок // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (18 травня 2015 р.) = Abstrakt II International Scientific & Practical Internet Conference (May 18, 2015); за заг. ред. Л.В. Засекої, А.В. Кульчицької. – Луцьк: ПП. Іванюк, 2015. – С. 152–155.

4. Коць М.О. Психологічна специфіка пам'яті дітей молодшого шкільного віку з вадами зору / М.О. Коць // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – Вип. 1. – Т. 2. – 2016. – С. 46–50.
5. Коць М.О. Психологічна специфіка вивчення особливостей пам'яті молодших школярів з вадами мовлення / М.О. Коць // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – Вип. 2. – Т. 2. – 2015. – С. 7–11.
6. Литвак А.Г. Психология слепых и слабовидящих: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / А.Г. Литвак. – СПб.: 2006. – 336 с.
7. Нейрофизиологические механизмы внимания / под ред. Е.Д. Хомской. – М.: МГУ, 1997. – 326 с.
8. Психологический словарь / Под ред. А.Н. Зинченко. – М., 2002. – 325с.
9. Психология развития / под ред. А.К. Болотовой, О.Н. Молчановой. – М.: ЧеРо, 2005. – 524 с.
10. Солнцева Л.И. Модели интегрированного обучения детей с нарушениями зрения / Л.И. Солнцева // Дефектология. – 1997. – № 2. – С. 8–12.
11. Солнцева Л.И. Слепые и слабовидящие дети со сниженной умственной работоспособностью. / Л.И. Солнцева. – М.: Институт коррекционной педагогики РАО., 1998. – 345 с.
12. Хювяринен Л. Зрение у детей: нормальное и с нарушениями / Л. Хювяринен [пер.с англ.]. – СПб.: Петербург-XXI век, 1996. – 72 с.
13. Тучак О. Особливості взаємозв'язків координаційних здібностей з психічними процесами та властивостями у молодших школярів із затримкою психічного розвитку / О. Тучак, В. Романюк, М. Коць // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / уклад. А.В. Цьось, С.П. Козіброцький. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 4 (55). – С. 196–201.